

Validita je souhrnným pojmem pro vyjádření řady specifických požadavků na kvalitu sociologického zkoumání. Její základní schéma tvoří však vztah metody a cíle a základní důraz je kladen na relevanci tohoto vztahu. Každá výsledná sociologická informace odráží jak volbu cíle zkoumání, tak přiměřenost prostředků použitých k jeho dosažení. Stupeň její validity je vázán na oba tyto aspekty. Cíl lze chápat buď jako výzkumný záměr, jako úkol, který jsme si stanovili, nebo jako maximální přiblížení k věrnému obrazu objektivní reality. Obě pojetí se v materialistickodialektickém přístupu k sociologickému zkoumání vzájemně prolínají a podporují. Součástí záměru musí být získání objektivního obrazu skutečnosti, i když jde většinou o postupnou aproximaci, nikoliv o bezprostřední reflexi. Validita proto není vnitřně rozpornou kategorií, jak by se mohlo zdát při její povrchní explikaci. Uvažujeme-li ovšem o adekvátnosti metod a postupů v rámci validity, jeví se tato jako kategorie více-dimenzionální. Jde totiž nejen o problém vhodné volby metod vzhledem k cíli, ale i o celou rozsáhlou oblast jejich vlastních kvalit, které souvisí s přesností, ověřeností, aplikovatelností apod. Taková apriorní validita je nutnou podmínkou celkové validity každého výzkumu.

Tyto stručné poznatky o kategorii validity, stejně jako další, které vyplývají z rozboru jejich definic a z obecného vymezení pojmu,<sup>1</sup> mají rámcový a zcela obecný charakter. Zdůrazňují však aspekty, které mohou být vodítkem pro podrobnější analýzu a specifikaci validity. Ukazují také, že nezbytným krokem je vymezení vnitřní struktury kategorie. Proto smyslem této stati je analyzovat a zhodnotit používané typologie validity a validizačních kritérií, v nichž se odráží vnitřní struktura naší kategorie. Účelem je také odhalit další mož-

nosti systematického využití a rozpracování validity v sociologii.

### 1. Co to je kritérium validity

Ústředním pojmem naší analýzy je kritérium validity. Lze předeslat, že jde o metodologický pojem na střední rovině obecnosti, o pojem, který na jedné straně hraničí s obecným vymezením validity, na straně druhé s konkrétními validizačními postupy. Proto právě z kritérií vychází typologie validity. I samotná kritéria mají ovšem různé úrovně obecnosti a různé možnosti aplikace. Jejich smysl navíc vykazuje falešnou variabilitu, danou nejednotností metodologického jazyka jednotlivých autorů. Přesto lze říci, že všeobecně je za kritérium validity považován fakt, údaj nebo postup, k němuž se snažíme maximálně přiblížit, eventuálně se s ním ztotožnit. Toto přiblížení či ztotožnění je zárukou validity. Můžeme proto rozlišovat jednak charakter kritéria, jednak způsob a míru identifikace s ním. Všechny tyto aspekty slouží jako vodítko pro vytváření typologií validity.

Nejčastěji jsou v literatuře uváděna a rozpracovávána takzvaná kritéria logická a empirická nebo ve stejném či téměř stejném smyslu kritéria vnitřní a vnější. V souvislosti s nimi se hovoří i o logické a empirické, vnitřní a vnější validitě. Vede toho se poměrně často vyskytuje takzvaná přímá neboli bezprostřední validita a validita pomocí kritérií, resp. validita pomocí nezávislých kritérií. Modernější práce hovoří spíše o kritériích a o validitě obsahové na jedné straně a predikční a souběžné na straně druhé. Jako nejdokonalejší je uváděna validita konstruktová. Další termíny k označení druhů a kritérií validity se vyskytují s poměrně malou frekvencí.

Naše analýza bude postupovat podle

\* Tato stat navazuje na práci téže autorky *Kategorie validity v sociologii*, která byla uveřejněna v Sociologickém časopise č. 4 1972.

<sup>1</sup> Viz zmiňovaný úvodní článek o kategorii validity.

skupin kritérií, které budou sestaveny na základě logických a věcných příbuzností bez ohledu na případné terminologické odlišnosti. Pokusí se explikovat a uvést do vzájemných souvislostí většinu kritérií používaných ať v sociologické praxi, nebo pouze ve verbální rovině.

## 2. Kritéria takzvané logické validity

Logická validita je chápána buď jako použití kritérií logické správnosti a přesnosti operacionalizace, nebo jako bezprostřední, přímá vazba obsahu zkoumané kategorie na skutečnost.

Na první přístup navazuje specifikace termínů podle pravidel operační definice, jak to uvádí například A. Kaplan [6]. Validita se v tomto případě zjišťuje a zvyšuje odhalováním pseudodefinicí, odstraňováním chyb obráceného operacionalismu apod. H. L. Zetterberg [13] podrobně rozebírá problém překrytí definice a indikátoru a vymezuje tři možnosti nevalidnosti: 1. definice obsahuje kromě indikátoru další obsahové složky; 2. indikátor obsahuje kromě definice další složky; 3. indikátor obsahuje jen část definice, nebo naopak definice jen část indikátoru. Validnost lze zvyšovat buď vytvářením nových definicí, nebo změnou indikátorů. Přitom platí, že jednoduchý validní indikátor je cennější než index sestavený z mnoha indikátorů nízké validity.

Druhé pojetí logické validity je prvnímu velmi blízké, je však formulováno s menší přesností a s menšími nároky na logiku operací. Váže se na požadavek takzvané teoretické analýzy nebo analýzy běžného všeobecného smyslu (*common sense analysis*) výzkumných položek (viz např. [4]). Požadavky této analýzy jsou formulovány takto: Má zjišťovat, zda položky jsou tím, čím mají být, a podstata nástroje (např. kontinuum stupnice) není jiná, než je stanovena. To bývá doplněno požadavkem větší přesnosti definicí výchozích teoretických kategorií, požadavkem spolehlivějšího kódování apod. (např. v práci [1]). Pomocnou metodou je posouzení experty či nezávislými soudci a metoda „známé skupiny“.

V uvedených souvislostech se místo o logické validitě hovoří někdy o *přímé* nebo o *bezprostřední validitě*. Tyto dva termíny jsou však vysvětlovány i z poněkud odlišných pozic – z hlediska důra-

zu na bezprostřednost, reflexe měřené položky v teoretickém pojmu, který zastupuje. B. S. Phillips [8] hovoří o proceduře bezprostřední validizace jako o analýze toho, zda měření bezprostředně odráží pojem (“on face of it”), a v souhlase s tímto kritériem vyhodnocuje například přímé pozorovací techniky jako daleko validnější než projektivní techniky, přestože přímé techniky obsahují mnoho subjektivně zkreslujících faktorů.

I když toto poslední pojetí přímé či bezprostřední validity se tedy rovněž týká vztahu teoretického pojmu a měřené položky, chybí zde předpoklad procesu operacionalizace a někdy i předpoklad jakéhokoli logického propojení.

Vedle právě uvedených interpretací logické validity, které sice vykazují sestupnou tendenci, co se týče nároků na logické postupy, ale koncentrují se přitom na stejný problém, se vyskytují i vysvětlení zcela odlišná, dá se říci v jistém smyslu přímo protichůdná. Například pro R. Pinta a M. Grawitzovou [9] jsou logická kritéria totéž co externí kritéria a z nich nejvíce žádoucí jsou kritéria fixní (např. metr, kilogram), která se v sociologii téměř nevyskytují. Jiným vcelku řídkým případem podobného protichůdného pojetí je Guilfordovo tvrzení [5], že bezprostředně validní je validní vzhledem k praxi.

Opomeneme-li poslední dva výjimečné názory, které jsou spíše nedorozuměním než čímkoli jiným, můžeme shrnout, že takzvaná logická validita obsahuje jen zčásti skutečná logická kritéria, tj. pravidla a postupy formální logiky. Kromě toho obsahuje poněkud neurčité kritérium běžného logického úsudku a pravděpodobně i autenticitu jako kritérium bezprostřednosti (při přímé validitě). Označení *logická validita* není tedy zcela adekvátní. Navíc i skutečně logické postupy, které jsou brány v úvahu, zasahují jen omezené pole působnosti logiky při koncipování sociologických výzkumů. Je evidentní, že logická pravidla nevalidizují pouze proces operacionalizace, resp. transformace teoretického termínu na empirický indikátor. Jsou součástí modelování a programování výzkumu, třídících procesů, interpretací výsledků apod. Logika je jistě důležitým validizačním činitelem, který umožňuje zejména zachování kauzálních vazeb ve výzkumném procesu a také vzájemné sepětí jednotlivých validizačních

kroků. V této funkci však není v rámci kategorie validity dostatečně rozpracována.

V některých moderních pracích se neoperuje s pojmy logická validita a logická kritéria. Uvádí se však odrůda významově velmi příbuzná: *obsahová validita*. Je jedním ze čtyř standardizovaných typů<sup>2</sup> a je vysvětlována například v práci F. N. Kerlingera [7] takto:

Tento typ validity vychází z otázky „Je podstata obsahu zjištěné (naměřené) veličiny reprezentativní pro obsah zjišťované (měřené) vlastnosti?“ Jako kritérium zde vystupuje reprezentativnost nebo výběrová adekvátnost obsahu. Při validizaci se vychází z toho, že každá zjišťovaná vlastnost má teoretickou entitu obsahu *U*, zahrnující všechno, co může být řečeno nebo zaznamenáno o dané vlastnosti. *U* má nekonečný počet položek, které jsou vyjádřitelné pomocí čísel, aritmetických operací a pojmů. Vysoké ohodnocení obsahové validity by vzniklo, jestliže by bylo možno pomocí náhodného výběru vytvořit vzorek, který by přibližně stejně reprezentoval všechny podmnožiny z *U*. Tento požadavek je většinou nesplnitelný a navíc je obtížné předem stanovit žádoucí míru obsahové validity. Reprezentativnost položek se zajišťuje většinou (logickým) úsudkem, který závisí především na jasné definici obsahové entity a na pečlivém studování a vážení jednotlivých položek. Jako doplňující metoda se opět uvádí metoda „nezávislých soudců“.

Vidíme, že obsahová validita se v podstatě zabývá korekcemi výsledků operacionalizace a že představuje snahu o zpřesnění takzvané logické validity, jak je popsána výše. Naráží samozřejmě na tytéž potíže a je řešena pomocí stejných kompromisů. Za její hlavní klad lze považovat nikoli snahu po kvantitativním vyjádření, ale možnosti větší kontroly teoretických východisek výzkumu a možnosti zpětné verifikace samotných validizačních postupů.

V souvislosti se všemi dosud uvedenými typy kritérií se také někdy hovoří o *vnitřní validitě*. Tohoto termínu poprvé použil Guttman, který jej v podstatě chápe jako synonymum logické validity. Toto pojetí je například obsaženo také v práci [13], zatímco v práci [9] je vnitřní vali-

ditu přímo ztotožňována s bezprostřední validitou a v některých dalších pracích s validitou obsahovou. Pojem vnitřní validita je však velmi často vztahovým ke všem „vnitřním“ kritériím bez ohledu na jejich charakter, tzn. ke kritériím vyskytujícím se v rámci daného výzkumu či dané techniky. Tak například v práci [11] se hovoří o vnitřní kontrole validity interview, která spočívá ve srovnávání odpovědí různých respondentů na stejné otázky téhož výzkumu (kontrola ovšem selhává, jestliže všichni respondenti odpovídají chybně). Podobně chápe vnitřní validitu většina autorů zabývajících se některou konkrétní pozorovací technikou. Druhé pojetí vnitřní validity z ní tedy činí širší kategorii, než je běžně používaná validita logická, přičemž vnitřní validita logickou implikuje — jestliže ovšem vztáhneme pojem „vnitřní“ k celému výzkumu, a ne pouze k jedné dílčí technice. Jinak je vnitřní validita pojmem značně relativním. Jeho smysl záleží na tom, z jakého výzkumného celku vycházíme, a na přesném určení jeho hranic. Proto lze stěží uvažovat o specifičnosti vnitřních kritérií a je otázkou, zda typologie založená na takovém relativním hledisku má vůbec nějaký zásadní význam.

V souvislosti s vnitřní validitou zasluhují ještě zmínku dva méně známé typy, které se vyskytují při statistickém zpracování problému validity. Je to jednak „vnitřní“ validita chápáná nikoli jako protiklad k validitě vnější, ale jako vlastnost přirozená (v anglickém překladu *intrinsic*, nikoli *internal*). J. P. Guilford [8] ji definuje jako míru pravdivosti skóre položek testu. K jejímu vyjádření používá kvadratického kořene takzvané pravdivé variance neboli reliability. Odvozený index validity nemá však velký praktický smysl, protože se dá použít jen tehdy, když test měří jednoduchý společný faktor a když společná faktorová variance je stejná jako reliabilita.

Druhým zvláštním typem je *relevantní validita*, která se od vnitřní (*intrinsic*) liší pouze tím, že je vztažena ke společné faktorové varianci, a ne k reliabilitě. K těmto dvěma „statistickým“ typům lze poznamenat, že v každém případě vychází před-

<sup>2</sup> Týká se standardizace typů, na které se dohodlo společné zasedání *Committee of the American Psychological Association a The National Council on*

*Measurements Used in Education* a která zahrnuje vedle obsahové validity ještě validitu souběžnou, predikční a konstruktovou.

poklady výpočtů příslušných koeficientů záleží na způsobu a úrovni logického úsudku, že se tedy podobně jako v případě obsahové validity jedná o podmíněnou exaktnost a že tedy hrozí nebezpečí falešné validity.

### 3. Skupina kritérií empirických

To, co bývá nazýváno kritérii empirickými, představuje skupinu možno-li ještě nesourodější a neúplnější, než je skupina kolem logických kritérií. Zatímco pseudologické, rádobylogické a bezprostředně jasné a evidentní se v jistém smyslu logickému blíží a navíc vše je tak či onak vztahováno k procesu operacionalizace, nalezneme, jak se dále ukáže, jednotící pojítko mezi takzvanými empirickými kritérii. Sám pojem empirie není příliš precizní a umožňuje rozličné interpretace. Například z empirie zásadně nelze vyloučit používání logických pravidel. Empirická validita se z tohoto úhlu nejeví jako protiklad či doplněk validity logické, jak je většinou uváděno, ale jako pojem jiné významové roviny, který se určitými aspekty překrývá s pojmem logická validita. Ale uveďme nejdříve nejfrekventovanější vysvětlení empirických kritérií.

V širším pojetí mezi ně patří jakákoli srovnatelná skutečnost, naměřená hodnota nebo technika, o které máme právo se domnívat, že má stejnou nebo vyšší validitu než to, co chceme validizovat. Pod toto pojetí se vejde jak statistické testování hypotéz, které sem zařazuje H. L. Zetterberg [13], tak obvyklé zjišťování korelací mezi naměřenými hodnotami i srovnávání faktorů jednotlivých testů pomocí výpočtu „společné faktorové variance“, jak to provádí J. P. Guilford [5]. Patří sem ale také křížová kontrola při interview, při které srovnáváme odpovědi na danou otázku u respondentů se stejnými identifikačními znaky, předběžné či průzkumné rozhovory (viz např. [11]) a takzvaný frakční interview, kde je kritériem průměr výsledků dvou různých rozhovorů na totéž téma s dvěma ekvivalentními skupinami respondentů (viz např. [2]). Kritéria podobného charakteru se vyskytují při psychologickém srovnávání skóre postojových stupnic a při testování, kde se porovnávají mezi

sebou výsledky dvou testů nebo celé baterie testů k témuž problému. Do této kategorie empirických kritérií patří i výše zmíněná metoda „známé skupiny“, kterou lze použít k validizaci jakékoli pozorovací techniky.

Úskalí všech těchto známých a poměrně hodně používaných kritérií a metod je nekolikeré. Především je tu otázka vymezení srovnatelnosti s kritériem. Na základě kterých znaků či vlastností můžeme vybrat vhodné a přiměřené kritérium pro naše srovnávání? Velká variabilita samé podstaty empirických kritérií podmiňuje samozřejmě i variabilitu způsobů výběru srovnatelných kritérií. Problém je nutno řešit případ od případu, přičemž je třeba překonávat disproporce vzniklé nekritickým přejímáním subjektivních přesvědčení a jistot, běžných zvyklostí a konvencí, módních a dobově populárních metod a technik. Vedle stanovení srovnatelnosti je velkým úskalím rozhodování o tom, zda validita vybíraného kritéria je postačující pro náš účel, nebo zda můžeme vyvodit míru validity z procesu srovnávání dvou či více postupů se stejnými předpoklady k validnosti. Zodpovězení těchto otázek závisí samozřejmě na charakteru výzkumného problému a na nárocích, které by měly být rovněž obsaženy ve vymezení cíle daného výzkumu.

Vedle popsaného širšího pojetí empirické validity, které nedisponuje ani jednotným a přesným vymezením validity kritérií, ani jejich obsahu a srovnatelnosti, lze rozeznat několik užších pojetí, která se zaměřují na precizaci alespoň jednoho z těchto požadavků:

Požadavek vlastní validity kritérií používaných k validizaci a částečně i požadavek vymezení srovnatelnosti zdůrazňuje takzvaná *validita pomocí nezávislých kritérií*. (Někdy je nazývána jen validitou pomocí kritérií, v tom případě je však často chápána stejně široce a mnohoznačně jako uvedené širší pojetí empirické validity.) O nezávislém kritériu se hovoří jako o kritériu v pravém slova smyslu, jako o pravém, ideálním kritériu apod. Přitom se připouští, že nalezení nebo vytvoření takového kritéria je velmi obtížné.<sup>3</sup> Musí splňovat tři podmínky:

<sup>3</sup> Chybná volba kritéria je příčinou nevalidnosti mnoha výzkumů. Např. J. P. Guilford [5] uvádí, že při náhodném zkoumání 2100 výzkumů, provedených mezi lety 1906 a 1948, bylo shledáno použití

zcela vyhovujících standardních kritérií jen v 8 případech. 427 výzkumů bylo možno považovat za celkem uspokojivé z hlediska validity. Zbývající byly zcela neuspokojivé.

1. Musí být prokazatelně validní, tj. buď bezprostředně autenticky pravdivé, nebo již dříve validizované. První případ je v sociologii celkem řídký (např. vizuální ověření při přímém pozorování), druhý je především otázkou standardizace, která se provádí u psychologických testů. U standardů je však problémem zajištění přiměřenosti kritéria s ohledem na jeho charakter, míru validity i časový a prostorový kontext.

2. Musí být nezávislé nejen na validizovaném údaji či technice, ale i na podmínkách, ve kterých se uplatňuje. To samozřejmě souvisí s otázkou širší aplikovatelnosti kritéria. V každém případě by však mělo mít obecnou platnost ve stanoveném rámci. Zajistit nezávislost kritéria v sociologii je stejně obtížné, ne-li obtížnější, jako zajistit jeho validitu.

3. Mělo by mít shodné základní parametry s validizovaným znakem nebo jasně formulovatelnou statistickou souvislost (např. korelaci). Při zajišťování této podmínky je největším nebezpečím redukce smyslu kritéria (např. školní prospěch sloužící jako kritérium testované inteligence apod.).

Pojetím empirické validity, které zužuje a upřesňuje charakter kritérií, je takzvaná *validita predikční*. Jako kritéria zde vystupují splnění předpovědi chování, postojů, vztahů apod. Splnění — většinou budoucí praktická realizace — je vlastně potvrzením, důkazem validity. Podle některých autorů (viz např. [7]) není však vazba predikční validity na budoucnost nutná, potvrzení lze hledat i v přítomnosti nebo minulosti. Stejně tak není nezbytné, aby kritérium mělo podobu praxe. Například A. Kaplan [6] hovoří o testování predikce a říká, že validita je zde záležitostí toho, jak hodnoty získané určitými postupy umožní předpovědět hodnoty získané jinými postupy nebo v jiných kontextech. Jestliže však připustíme takové rozšíření chápání predikční validity, překryje se nám prakticky s takzvanou *validitou souběžnou*. Odlišení pak spočívá pouze v tom, že souběžná validita více zdůrazňuje vztah ke kritériu než charakter kritéria samotného. Zároveň lze říci, že nedostatky a problémy širšího pojetí predikční validity a validity souběžné jsou totožné s výše uvedenými problémy empirické validity v širším pojetí a i na toto

místo by tedy bylo možno zařadit úvahu o nezávislých kritériích.

Někteří autoři úzce spojují predikci s užitečností. V práci [12] se přímo hovoří o *pragmatické validitě*. Přitom jsou na ni kladeny dva požadavky: nezávislost kritérií a přímost, nezprostředkovanost důkazů. Upozorňujeme však, že oprávněnost požadavku přímých důkazů je relativní. Záleží na charakteru kritéria a na možnostech srovnávání, zda je vyloučení spojovacích mezičlánek prvkem validizujícím, nebo naopak devalidizujícím.

Nakonec ještě zmínku o termínu *vnější kritéria*. Je to protipól k *vnitřním kritériím* a o jejich relativním charakteru a o vztahu k empirickým kritériím platí analogické závěry jako o vztahu vnitřních a logických kritérií.

Lze tedy shrnout, že skupině empirických kritérií nelze sice většinou vytknout neempirický charakter, tak jak jsme vytýkali logickým kritériím nelogičnost, že však terminologická, obsahová i metodologická variabilita této skupiny přesahuje možnosti systematického třídění. V tomto případě nejde skutečně o kritéria jednoho typu, a to ani když se pokusíme logicky doplnit tuto skupinu, tak nerovnoměrně a neúplně využívanou sociologickou praxí.

#### 4. Konstruktová validita

Za nejdokonalejší typ validity je považována tzv. konstruktová validita. Vychází z hledání konstruktů, tj. faktorů či vlastností, které ovlivňují rozptyl výsledků měření. Validizace spočívá v tomto případě ve vysvětlování rozdílů ve zjištěných (naměřených) hodnotách. Podle Kerlingera [7] je pro tento typ validity příznačné spojení empirických dimenzí zkoumání s jeho teoretickými východisky. Důležité je vysvětlení skutečných významů výsledných informací s přihlédnutím ke smyslu teoretických konceptů.

Jiní autoři akcentují i další aspekty konstruktové validity. Například Cronbach [3] zdůrazňuje nutnost empirického testování hypotéz vyvozených z teorie obsahující konstrukt, Phillips [8] validizaci východích předpokladů, která musí předcházet jejich testování, Campbell a Fiske (uvedeno podle [12]) důležitost diferenciací mezi jednotlivými konstrukty (např. doporučují zjistit, zda testované informace — odpovědi na otázky, které vcházejí do konstruktů, se nevztahují k více než jednomu

zkoumanému indikátoru, tj. zda lze k dané odpovědi vytvořit více různých otázek).

Specifické problémy konstruktové validity samozřejmě narůstají při řešení speciálních problémů jednotlivých technik. Například v Osgoodově kontingenční analýze (uvedeno podle [1]) se vychází ze závěrů o vztazích mezi zprávami a činiteli, kteří způsobují jejich změnu. Kontingence mezi přenášeny informacemi jsou indikativní pro asociativní strukturu zdroje a predikční pro asociativní strukturu příjmu. Při validizování se musí kromě toho brát v úvahu kontext prostředí, ze kterého zpráva přichází. Příkladem dalšího specifického přístupu je psychometrika, kde je metoda konstrukce validizačních kritérií poměrně nejpropracovanější. Spočívá v hledání a kombinování faktorů, ovlivňujících variance testu. Například validizace testu inteligence se provádí pomocí faktorů verbální schopnosti a schopnosti abstraktního myšlení, event. s připojením faktoru vlivu třídní příslušnosti (uvedeno podle [7]). S. Sarason při testování stupnice dětského strachu použil jak Crombachovo, tak Maehlovo pojetí TASC a strach konstruoval do nomologické sítě vnitřních souvislostí výchozí teorie. Pak ještě testoval výsledky s některými dalšími faktory, např. s odhadem dětského strachu ze strany učitelů, s výsledky testu inteligence apod. (uvedeno podle [12]). Příklady sestavování obecně platných (validních) psychologických škál lze nalézt např. v práci [10].

Příklady by bylo možno uvést mnoho. Všechny však představují nějakou specifikaci téhož přístupu, nikoli jeho opuštění nebo podstatnou modifikaci. Liší se samozřejmě mírou složitosti a přesnosti. Ze statistického hlediska lze zaznamenat časté používání korelačních koeficientů a faktorové analýzy. Výpočet korelací je zároveň typický pro dva z předstupňů konstruktové validity: pro zjišťování takzvané *konvergentní validity*, které vychází z podobnosti výsledků při kombinování různých metod pro měření stejné proměnné (např. při obsahové analýze se kombinuje sémantická a symbolová analýza), a pro takzvanou *diskriminační validitu*, která naopak testuje rozdílnosti mezi výsledky jednotlivých technik. Oba tyto typy validity jsou vlastně zároveň precizovanými odrůdami souběžné validity.

Z charakteristik konstruktové validity vyplývá, že

- je to spíše validizační procedura než typ validity — je vymezena spíše metodologickými přístupy než charakterem kritérií;
- skládá se z několika na sebe navazujících validizačních kroků;
- může použít všech výše uvedených typů validity a kritérií (ze skupiny logické i empirické);
- nevychází z prosté shody či divergence mezi jednotlivými kritérii a technikami, ale z povahy jejich vzájemných vztahů;
- konstrukty se hledají na základě logického úsudku a teoretických i praktických znalostí o vztahu mezi proměnnými a o jejich kontextu společenském, historickém, ekologickém, psychologickém apod. a výsledky se většinou statisticky vyhodnocují nebo formalizují pomocí grafů.

Nejobecnějším závěrem by bylo, že konstruktová validita směřuje k úplnosti ve smyslu zkombinování všech adekvátních validizačních postupů do jedné komplexní validizační procedury a ve smyslu zahrnutí celého procesu daného sociologického výzkumu do této jedné validizační procedury. Dvojí tendence ke komplexnosti je ovšem spíše žádoucím než realizovaným cílem, protože jde o příliš složitý problém. Uvedené příklady ukazují, že se většinou volí komplexnost z určitého hlediska. Například se validizuje proces operacionalizace pomocí logického úsudku a několika empirických kritérií, nebo se validizuje jeden operacionální krok nebo jedna výzkumná technika zkombinováním několika empirických kritérií s přihlédnutím k výchozí teorii výzkumu apod. Předností přitom je, že se postupuje po nějakém zvoleném průřezu výzkumné procedury a nevychází se pouze z jednoho jejího chronologického bodu, jako to činily dříve uvedené dílčí validizační postupy. Předností také je větší možnost odhalení devalidizujících momentů a činitelů a jejich eliminace ve validizační proceduře. Na druhé straně zapojení několika kritérií a několika technik přináší nebezpečí více omylů a chyb. Kromě toho je obtížné zajistit, aby speciální redukce výzkumné problematiky, kterou je nutno při použití konstruktu provést a která většinou obsahuje

více stupňů a více dimenzí, byla přiměřená. Konečně zde hrozí ještě nebezpečí samoučelných formalizací.

### 5. Systemizace kritérií a typů validity

K rozboru jednotlivých kritérií a typů validity je nutno ještě dodat, že některá kritéria a některé typy bývají prezentovány párově, ve dvojicích vzájemně se doplňujících a v jistém smyslu i vzájemně protikladných. Tak bývají uváděny vedle sebe či proti sobě validita (kritéria):

logická — empirická

přímá, bezprostřední — pomocí (nezávislých) kritérií

vnitřní — vnější

Všechny typy uvedené nalevo mohou být a také bývají považovány vzájemně za synonyma. Totéž platí o typech uvedených napravo. Z naší analýzy však vyplývají poněkud jiné vztahy. Validita obsahová je buď podskupinou přímé (= bezprostřední), nebo logické validity, od obou se však liší vyšším stupněm precizace postupů. (Přitom validita přímá přesahuje částečně do logické a naopak). Na druhém pólu je v jednom smyslu významově nejširší souběžná validita, která obsahuje jak predikční, tak empirickou validitu a při přiřazení určitých požadavků i validitu pomocí nezávislých kritérií (přitom tato poslední kategorie se poněkud vymyká, právě proto, že obsahuje i požadavky na kvalitu kritéria). V jiném smyslu je však nejobsažnější validita empirická. Co se týče vzájemného doplňování uvnitř dvojic, lze i zde najít sporné body, zejména významové přesahy (např. logické validity do empirické). Vztah protikladnosti platí vždy z určitého, u každé dvojice jiného úhlu. Z těchto hledisek je nejméně sporná dvojice vnitřní — vnější, která však, jak bylo řečeno, necharakterizuje ani kritéria, ani postupy validizace, pouze relativně vymezuje validizační prostor.

Dvoupólový systém validity, tak jak je používán, není tedy systémem v pravém slova smyslu. Pojmy nejsou vymezeny jasně a jednotně, vztahy mezi nimi se neřídí přesným a jednotným pravidlem. Navíc tento „systém“ neobsahuje všechny typy validity a všechny typy kritérií, které se v sociologické praxi vyskytují.

Uvedené nedostatky odrážejí několikrát zdůrazněný fakt, že validita je zatím ka-

tegorií propracovanou převážně — a přitom nerovnoměrně — empiricky, která dosud nedospěla k vyšším rovinám zobecnění. Proto nedokonalá systemizace nepředstavuje ani celou empirickou strukturu kategorie a proto empirická struktura nemůže reprezentovat zároveň logickou strukturu. Doplnění chybějících bodů a dimenzí a vytvoření skutečně logického systému kategorie validity nelze provádět spekulativně bez hlubších teoretických studií a empirických ověření. Proto se na tomto místě pokusíme jen o částečnou korekci a doplnění existujících skupin kritérií, které by eliminovalo nejvýraznější nejasnosti a nepřesnosti.

Místo původních čtyř dvojic doporučíme k úvaze těchto pět pozměněných dvojic typů kritérií (validity):

intuitivní — logická

přímá — zprostředkovaná

teoretická — empirická

kauzální — srovnávací

obsahová — procedurální

První dvojice představuje rozlišení podle charakteru myšlenkových postupů, nebo přesněji podle přítomnosti logických pravidel při posuzování validity a při konstruování validizačních postupů. Logická validita by měla být vnitřně diferencována podle míry složitosti a exaktnosti od jednoduchého logického úsudku až po složité matematické postupy. Intuitivní kritéria lze nejspíše ztotožnit s autenticitou, s bezprostřední a evidentní pravdivostí. V některých dílčích souvislostech sociologického zkoumání nelze tato kritéria zcela vyloučit.

Druhá dvojice zdůrazňuje na jedné straně bezprostřední vazbu buď na základní filosofické kritérium, nebo na základní výzkumný cíl či na praxi. Na druhé straně zdůrazňuje přítomnost pomocných mezičlánků — dílčích kritérií, která jsou přechodem ke stanovenému kritériu základnímu. Přímá i zprostředkovaná validizace mohou využít jak logických, tak intuitivních postupů.

Třetí hledisko souvisí s typem vědeckého přístupu. Teoretická kritéria vycházejí z kombinace verbalizovaných poznatků nebo matematických symbolů, které mají vzhledem k empirii daného výzkumu apriorní charakter. Empirická kritéria jsou součástí společenské praxe nebo jsou vý-

sledkem dříve realizovaných terénních pozorování. Oba typy mohou použít logického úsudku i intuice a cesty přímé i zprostředkované.

Čtvrtá dvojice je v podstatě metodologická, tj. vztahuje typy kritérií ke způsobu jejich manipulace při validizování. Kauzální validizace hledá příčiny a důsledky validizovaného prvku, nebo naopak zjišťuje, pro co je daný prvek příčinou nebo důsledkem. Podchycuje proto vnitřní výzkumné vazby i vazby kontextuální, časové i prostorové. Nejvíce samozřejmě souvisí s logickou validitou. Jinak se může vyskytovat jak v rovině teoretické, tak v rovině empirické a může mít přímý i zprostředkovaný charakter. Při srovnávací metodě jde o nalezení podobných prvků, postupů, jevů a o určení typu a stupně podobnosti. Jak srovnávací kritérium, tak srovnávaný element se mohou nacházet v teoretické i empirické rovině a mohou být srovnávány bezprostředně nebo pomocí zprostředkujících mezičlánků.

Poslední uvedená dvojice rozlišuje statický a dynamický aspekt sociologického zkoumání a vztahuje se proto na jedné straně k analýze významu používaných (většinou operacionalizovaných) pojmů, na druhé straně ke kvalitě a adekvátnosti vlastní výzkumné procedury. Obsahová i procedurální validita musí proto zachovávat vazbu na teoretickou validitu a obě mohou používat empirická kritéria. Stejně tak mohou používat různé logické postupy a metodu kauzální i srovnávací.

Jako šestou dvojici by bylo možno uvést validitu dílčí — komplexní, přičemž validita komplexní by částečně přebírala postupy takzvané konstruktové validity. Tato dvojice však netypologizuje kritéria ani metodologický přístup k nim. Vyjadřuje jen minimální a maximální požadavek na validitu a validizaci. Takové hledisko nelze považovat za primární pro typologii. Podobně by se totiž mohly rozlišovat další dvojice, např. validita jednoduchá — kombinovaná, kvalitativní — kvantitativní, apriorní — aposteriorní, přirozená — konstruovaná apod. Z hlediska zařazení metod jednotlivých vědních oborů by zase bylo možno vymezit jiné typy validity, např. psychologickou, sociologickou, mate-

matickou, statistickou apod., případně je sestavit do dvojic z různých přístupových hledisek. Všechna tato další možná rozlišení mají samozřejmě určitý význam pro vypracovávání konkrétních validizačních postupů, nemají však zásadní smysl pro obecné strukturování kategorie validity.

## Závěr

Na závěr opakujeme, že účelem a cílem této stati bylo popsat, posoudit a v rámci daných aplikací doplnit systém kritérií validity používaných v současné sociologii. Tento systém má být zároveň nosnou konstrukcí vnitřní struktury kategorie validity. Vymezení systému kritérií je proto i jedním ze specifičních kroků při postupném vymezování kategorie validity.<sup>4</sup>

To, že analýza a systemizace kritérií vychází z daných aplikací a ze současné úrovně rozpracovanosti, má kladné i záporné důsledky. Na jedné straně je nutno vzít v úvahu, že jde o analýzu skutečného stavu, který je bezprostředním odrazem potřeb sociologického zkoumání a který je konkrétním stupněm geneze naší kategorie. Získání reálného obrazu se všemi vývojovými možnostmi a nedostatky považujeme za nezbytné. Na druhé straně však tato cesta poskytuje omezené možnosti pro precizaci a kompletizaci typů kritérií a pro sjednocení systémových přístupů. Nelze totiž předpokládat, že dílčí opravy a zpřesnění, tak jak byly naznačeny v poslední části stati, mohou uvést dosavadní chaos v dostatečně uspořádanou strukturu. Je nutno zvážit otázku, zda empirické skupiny a typy kritérií nejsou natolik disparátní a kvalitativně nesouměřitelné, že by bylo vzhledem k danému problému adekvátnější postulovat polární schéma kritérií na nových základech, logicky přesnějších a úplnějších, které by jednak odkazovaly ke všem základním gnoseologickým vazbám a problémům výzkumu, jednak by umožnily, aby konkrétní kritéria byla formulována méně neurčitě obsahově i terminologicky. Vytvoření nové báze pro systém kritérií by však vyžadovalo podrobnější explikaci gnoseologické podstaty validity, která v sociologické literatuře zcela chybí, a zkoumání

<sup>4</sup> Jak bylo v úvodu poznamenáno, prvním specifičním krokem byla uveřejněná analýza sémantických významů a sociologických smyslů pojmu validita. Třetím specifičním krokem bude explikace

vnějších významových vazeb kategorie validity, tj. vazeb na ostatní kategorie, které souvisí s požadavky na kvalitu sociologického zkoumání.



funkce této kategorie v komunikačních procesech sociologického zkoumání. Na tomto místě proto pouze rámcově naznačíme jeden z možných přístupů k postu-laci nového systému kritérií.

Je možno uvažovat ve třech rovinách. První rovina vychází z formální logiky a z významu vztažných systémů, jejichž po-vaha z hlediska daného fenoménu může být disjunktivní. Kritéria a typy kritérií by vytvářely systém lineárních dichotomií, tzn. že by byly vymezeny dvojice typů (kritérií) vzájemně se významově vylučujících. Druhá rovina se vztahuje k praktické realizaci, resp. k obtížím praktické realizace, vznikajícím zásahem zkoumajícího subjektu do převažování vztahů zkouma-ného systému. Třetí rovina by přisloušel komplementární systém kritérií, obsahující dvojice, v nichž oba póly se sice musí realizovat, aby vznikl reálný a úplný obraz skutečnosti, nemohou se ale realizovat současně. Konečně třetí rovina odkazuje k základní struktuře objektivní reality a obsahuje systém dvojic vytvořených na základě dialektické protikladnosti, které se vztahují přímo ke gnoseologickému meritu zkoumání. Jak prostá dichotomie, tak komplementárnost nebo dialektický vztah uvnitř dvojic by byl doplněn analogickou skladbou dvojic v daných rovinách.

## Literatura

- [ 1 ] Budd, R. W. - Thorp, R. K. - Donohew, L.: *Content Analysis of Communications*. New York, London, Mac Millan Comp. 1967.
- [ 2 ] Duverger, M.: *Méthodes des Sciences Sociales*. Paris, Dalloz 1967.
- [ 3 ] Cronbach, O.: *Essentials of Psychological Testing*. New York, Harper & Row 1960.
- [ 4 ] Goode, W. J. - Hatt, P. K.: *Methods in Social Research*. New York, London, McGraw-Hill Comp. 1952.
- [ 5 ] Guilford, J. P.: *Psychometric Methods*. New York, Toronto, London. McGraw-Hill 1954.
- [ 6 ] Kaplan, A.: *The Conduct of Inquiry*. Chandler Publishing Comp. 1964.
- [ 7 ] Kerlinger, F. N.: *Foundation of Behavioral Research*. New York, Chicago, Holt, Rinehart and Winston 1964.
- [ 8 ] Phillips, B. S.: *Social Research Strategy and Tactics*. New York, London, Mac Millan Comp. 1966.
- [ 9 ] Pinto, R. - Grawitz, M.: *Méthodes des Sciences Sociales*. Paris, Dalloz 1967.
- [ 10 ] *Psichologičeskie izmerenija*. L. D. Měšalkina (red.). Moskva, Mir 1967.
- [ 11 ] Richardson, S. A. - Dohrenwend, B. S. - Klein, D.: *Interviewing, its Forms and*

*Functions*. New York, London, Basic Books 1965.

- [ 12 ] Selltitz, C. - Jahoda, M. - Deutsch, M. - Cook, S. W.: *Research Methods in Social Relations*. Methuen & Co. 1965.
- [ 13 ] Zetterberg, H. L.: *On Theory and Verifications in Sociology*. Bedminster Press 1965.

## Резюме

### Водакова А.: Критерии действительности

Основную схему содержания категории действительности в социологии составляет отношение методов и целей исследования, и основное значение придается сущности этого отношения. Каждая конечная социологическая информация отражает как выбор цели, так и соразмерность средств, использованных для достижения ее. Степень ее действительности связывается с обоими этими аспектами. Цель возможно понимать или как исследовательский замысел, как задание, которым мы себя задали, или как максимальное приближение к точному изображению объективной реальности. Оба понимания в материалистическо-диалектическом подходе к социологическому исследованию взаимно проникают и поддерживают друг друга. Составной частью замысла должно быть получение объективного образа действительности, хотя в большинстве случаев дело идет о постепенной аппроксимации, не о непосредственной рефлексии.

Более подробная спецификация внутренней структуры категории действительности требует анализа и оценки используемых критериев действительности и исходящих из них типов действительности. Этот анализ, в котором смысл нашей статьи, одновременно изображает современное положение и возможности систематического использования и разработки проблемы действительности в социологии. Анализ поступает по группам критериев, составленных на основе логических и вещественных близостей, вводит во взаимосвязи и дополняет объяснение критериев и типов, применимых в современной социологии.

Первую группу составляют критерии т. н. логической действительности. Сюда относится прежде всего логическая правильность и точность операционализации и непосредственная, прямая связь изучаемой статьи с реальностью (logic, direct a face val.). Разновидностью близкой по значению является т. наз. смысловая действительность, в терминологии Гутмана внутренняя действительность. Вторую группу составляют эмпирические критерии, что является относительно наиболее широким названием, включающим т. наз. действительность при помощи (независимых) критериев, действительность предсказаний, сходства, прагматическую, внешнюю. Самостоятельной разновидностью является конструированная действительность, основывающаяся на комбинировании разных приемов усиления действительности в одну комплексную процедуру, включающую весь процесс данного социологического исследования.

Из анализа отдельных критериев и типов

вытекает, что их определение не точно и не однозначно, и их взаимные связи не составляют цельную логическую систему. Это отражает факт, что действительность пока является категорией, разработанной преимущественно в эмпирическом плане, причем неравномерно, у которой отсутствуют высшие уровни обобщения. Поэтому несовершенная систематизация не представляет даже ни всю эмпирическую структуру категории и поэтому эмпирическая структура не является логической структурой. Дополнение отсутствующих точек и размеров и создание действительно логической системы нельзя осуществить спекулятивным путем без более глубоких теоретических исследований и эмпирических проверок. Поэтому в эту статью в качестве результата приведенного анализа включена лишь частичная коррекция и дополнение существующей «системы» критериев, целью которых является элиминировать самые выразительные неясности и неточности. Мы принимаем во внимание пять пар критериев (типов) действительности: интуитивная — логическая, прямая — опосредованная, теоретическая — эмпирическая, каузальная — сравнительная, смысловая — процедуральная. Каждая пара является бинарной оппозицией, которая репрезентирует один из возможных подходов к значению категории и к ее методологической разработке. Наконец предлагается на рассмотрение вопрос, являются ли существующие эмпирические группы критериев настолько неоднородными и несоизмеримыми, что ввиду данной проблемы было бы более адекватно постулировать полярную схему на других основах, отсылающих ко всем главным гносеологическим связям и проблемам исследования. В общих чертах возможно было бы вести свои рассуждения в трех уровнях: в уровне формальной логики, в которой критерии образовали бы систему линейных дихотомий; в уровне практической реализации, которая состояла бы из комплементарных критериев; в общем гносеологическом уровне, отражающем диалектическую противоречивость сути исследования. Исполнительным руководством по этой классификационной системе был бы метод аналогии.

## Summary

### Vodáková A.: Validity Criteria

The basic scheme of the content of the validity category in sociology is formed by the relation between the method and the aim of the research. Fundamental emphasis is laid on the relevancy of this relation. Every resulting sociological information reflects both the choice of the aim and the adequacy of the means applied in attaining it. The degree of its validity depends on both these aspects. The aim can be conceived either as a research purpose, as a task we have set for ourselves, or as a maximum approximation to the true image of objective reality. In the materialistic-dialectical approach to sociological research, both the mentioned conceptions permeate and support each other. The attainment of an objective image of

reality must form a part of the purpose, even if, for the most part, it is the question of a gradual approximation and not of an immediate reflection.

A more detailed specification of the inner structure of the validity category requires an analysis and an evaluation of the applied validity criteria and of the types of validity connected with them. This analysis is subjected to discussion in the present paper; it simultaneously reflects the present state and the possibilities of a systematic utilization and elaboration of validity in sociology. The analysis proceeds according to groups of criteria formed on the basis of logical and material relationships; it points out interconnections and complements the explication of criteria and types in contemporary sociology.

The first group consists of the criteria of so-called logical validity. It involves, first of all, logical correctness and exactness of operationalization, and the immediate, direct connection of the examined item with reality. The so-called content validity, i. e. the internal validity in Guttman's terminology, is a type related in meaning. The second group consists of empirical criteria; this is the relatively broadest designation involving the so-called criterion validity, predict validity, concurrent validity, pragmatic, external validity. An independent type is the construct validity which is based on combining the various validation procedures into one complex procedure embracing the entire process of the given sociological research.

The analysis of individual criteria and types brings to light that their definition is far from being accurate and unambiguous, and that their interconnections do not form a coherent, logical system. This reflects the fact that, for the time being, validity is a category elaborated for the most part (and, at the same time, unevenly) empirically, lacking the higher levels of generalization. This is why the imperfect systemization does not even represent the entire empirical structure of the category, this is why the empirical structure is not a logical structure. Neither the completion of absent points and dimensions nor the creation of a really logical system can be realized speculatively, without deeper theoretical studies and empirical verifications. Consequently, the only result of the mentioned analysis presented in this paper is a partial correction and completion of the present "system" of criteria, the purpose of which is to eliminate the most conspicuous ambiguousness and inaccuracy. The following five pairs of validity criteria (types) are considered: intuitive - logical, direct - mediated, theoretical - empirical, causal - comparative, content - procedural. Each pair is a binar opposition representing one of the possible approaches to the meaning of the category and to its methodological elaboration.

Finally, the question is raised whether the existing empirical groups of criteria are not so disparate and incommensurable that with a view to the given problem it would be

more adequate to postulate a polar scheme on other bases referring to all the main gnoseological connections and problems of the research. General considerations might take place on three levels: on the level of formal logic where the criteria would form a system of linear dichotomie; on the level

of practical realization consisting of complementary criteria; on the general gnoseological level reflecting the dialectical contradictoriness of the merits of research. The method of analogy might be an auxiliary guide in this classification system.